

УДК 929 Скворода

*Ростислав Рибальченко
(Мала Данилівка)*

СКВОРОДА ЖИВ І У ДЕРКАЧАХ

Пошукова краєзнавча стаття присвячена уточненню місць перебування Г. Сквороди в Деркачівщині біля Харкова.

Ключові слова: Г. Скворода, М. Ковалинський, А. Ніженець, хутори Гужвинський, Земборський, Лужок, с-ще Мала Данилівка, Сквородинознавче краєзнавство.

Поисковая краеведческая статья посвящена уточнению мест пребывания Г. Сквороды на Деркачовщине возле Харькова.

Ключевые слова: Г. Скворода, М. Ковалинский, А. Ниженец, хутора Гужвинский, Земборский, Лужок, пгт. Малая Даниловка, Сквородиноведческое краеведение.

The search and regional article focuses on specifying residences of H.Skovoroda in Derkachivshchyna near Kharkiv.

Key words: H.Skovoroda, M. Kovalynskiy, A.Nizhenets, steadings Huzhvytskyi, Zemborskyi, Luzhok, settlement Mala Danylivka, Skovoroda region study.

Слобідська демократична культура в образі Григорія Сквороди має самобутнього мислителя, педагога, письменника і просвітителя. Його творча спадщина не втрачає своєї цікавості й тепер. Та не про це зараз буде йти мова, а про його мандри та перебування на Слобідщині.

Харків був другою батьківщиною Сквороди, і всі його мандри починалися і закінчувалися саме тут. Він любив переходити від слободи до слободи, з хутора в хутір, і всюди його зустрічали з любов'ю. Григорій Савич не обминав і поміщицьких маєтків, не цурався осель священиків, жив у монастирях, панських садибах. Його завжди гарно пригощали і стелили пуховики, та Григорій, якщо було тепло на дворі, любив спати на возі з соломою, в садку під грушею чи в клуні на сіні. Сам я пробував – яке це незабутнє враження, яка насолода! Його подорожі, особливо в другій половині життя, багато в чому нагадували тріумфальні поїздки в Україну Т. Шевченка, і авторитет його був загальноновизнаним. Письменник і вчений Г. П. Данилевський свідчить, що дворяни, які підписалися на велику суму коштів для будівництва Харківського університету, були учнями Сквороди, чи друзями, або його знайомими [1, с.75].

Скворода надзвичайно любив пасіки – типове слобідське явище. Розташовані на відстані від осель, десь у лісі з однією хатиною, вони були більше схожими на курінь Баби-Яги. Це були місця улюбленого його відпочинку, тут гарно думалось і писалось... Одним із таких улюблених місць Г. Сквороди була пасіка поміщиків і приятелів його Земборських.

А. Ніженець стверджує, що ліси були й поблизу села Деркачі і належали вони Василеві Земборському, а пізніше – його синам, з одним із яких, Іваном, він листувався [2].

У листі до Михайла Ковалинського, його учня, товариша й біографа, Скворода писав у 1790 роках: "Десять верст от Харькова написал я сию книгу в лесах Земборских" [3, с.201]. Мова іде про твір "Симфонія, нареченная книга Асхань о познании самого себя". В примітці до видання творів Сквороди сказано: у 1769-1770 рр., в час написання цього твору, Скворода жив у маєтку поміщиків Земборських [3, с.506].

М. Ковалинський у життєписі письменника доповнює ці свідчення: "Скворода, побуждаясь духом, удалился в глубокое уединение. Близ Харькова есть место, называемое Гужвинское, принадлежащее помещикам Земборским, которых он любил за добродушие их. Оное покрыто угрюмым лесом, в середине которого находился пчельник с одною хижиною.

Тут поселився Григорій, укриваясь от молитвы житейской и злословий духовенства" [4, с.460]. Мова іде про час, коли Белгородський єпископ Йоасаф Миткевич, під владою якого знаходився Харківський колегіум, остаточно звільнив Григорія Сковороду від викладання, і той знайшов собі утіху саме в Гужвинському лісі.

Де ж шукати це Гужвинське і ліси Земборські?

Продивляючись карту з атласу 1787 року, бачимо, що на правому березі річки Лопань на відстані 25 верст від Харкова є хутір Зембровський, але Жодних лісів біля с. Деркачі немає. Враховуючи, що ця відстань утричі перевищує вказувану Сковородою, а також відсутність зазначених лісів, дане місце не могло бути пристанищем філософа.

Перший дослідник життя і творчості Григорія Сковороди, академік Д. Багалій у класичному творі "Г. С. Сковорода – український мандрований філософ" висловлює думку, що Сковорода жив поблизу Деркачів у братів Земборських, один з яких був власником хутора Лугового, а другий – хутора Лопанського. У другій книжці цього вченого-історика – "Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний" зазначається, що в Харківському повіті був хутір Окопський підпрапорщика Василя Земборського, який знаходився біля річки Лопані південніше Деркачів на 4 км. На 1773 рік це був досить значний хутір, який складався з "вірнопідданих черкасів" (93-х чоловічої статі та 99 жінок). Згадується цей хутір і в "Пам'ятній книжці Харківської губернії" на 1867 рік, але тоді він був трохи менш заселеним. Пізніше цей, як і багато інших хуторів, розташованих на терені Малої Данилівки та Деркачів, зникли остаточно. Залишилися тільки хутори Караван (Маріуполь?) і Луговий, але згодом ця назва трансформувалась у "Лужок". Щодо Окопського, то довгий час залишалась лише назва місцевості біля ріки Лопані (поблизу теперішньої ветклініки Зооветінституту і колишнього розчинного пункту в Малій Данилівці). Казали люди в побуті так: "Пішли купатися на Окоп" – місце розташування колишнього хутора. Але старі люди, які ще недавно знали цю топонімічну назву, померли, і ця назва сучасним мешканцям зовсім не відома, тому й не вживається.

Спробу дізнатися про місцеве перебування Г. Сковороди у Деркачах зробив у 1989 році краєзнавець Ю. Ранюк. Він особисто відвідав Деркачі, розпитував людей, вивчав місцевість, але нічого конкретного нажалі не дізнався. Важливо, що він поставив проблему, висловивши думку, що ці місця – Гужвинське і Земборський ліс – треба шукати.

Другий краєзнавець, харків'янин А. Гавриленко, теж мав намір знайти місце перебування Г. Сковороди у Деркачах або за їх межами. Свої дослідження і міркування він виклав у статті "Пошуки роду..." ("Український засів", ч. 10-12, 1997 р.). Загальновідомо, що він написав у Гужвинському – місцевості в лісі, десь поблизу Деркачів (мовиться про вже згадуваний твір "Симфонію..." – Р. Р.). Але мало кому відомо, що в лісі, побіля Деркачів є місце, яке (переважно серед мисливців) і тепер зветься Гужвине. Можливо це те саме, що й Гужвинське?

Таким чином, маємо два населені пункти, один з яких, Лужок, і досі існує, а хутір Окопський хоча остаточно зник, але існування його в минулому не викликає в місцевих мешканців сумнів. Що характерно для цих хуторів: усі вони розташовані поблизу, на відстані, приблизно 1 км між собою. Ліс (діброва) від Лужка, перед самими Деркачами різко звертає ліворуч, прямує на захід і залишаючи Деркачі праворуч. Таким чином, це велике селище (тепер місто) має зовсім іншу фауну. Довкола нього ліси майже відсутні, крім штучних лісополос, на відміну від селища Малої Данилівки, до якого тепер адміністративно належить населений пункт Лужок. Можна припустити, що крім зазначених хуторів, Земборським належала також певна частка лісу з пісками. Це було характерно для того часу. Тут же знаходився й маленький хутір Гужвине. Один Гужва жив тоді на пасіці, можливо, відзначався якимись виразними рисами характеру, внаслідок чого цю місцевість назвали від його прізвища.

Продивляючись в обласному архіві справи Деркачів, я звернув увагу, що 1908 року тут було безліч хуторів (окрема розмова), а один з них звався "Гужви", складаючись із осель

чотирьох родин, де всі були Гужвами. А 1912 року старостою села був також Гужва. Це прізвище поширене тут і досі, причому саме у Деркачах.

Я намагався з'ясувати назви "Гужвинське", "Земборське", але тепер їх ніхто не знає, в усякому разі серед опитуваних, і покладатись на твердження якогось мисливця про наявність "Гужвина" дуже непевно.

У лісі й досі є місцевості, котрі носять назви колишніх власників: Арцибусове, Каличенкове, Ходикине та ін. Подекуди можна і зараз віднайти свідчення про наявність там маєтків: здичавіле яблуневе чи грушеве дерево, кущ барбарису – супутник "панських" дач, рівчак від фундаменту будівель. Інші угіддя назв таких не мають, хоча є свідчення про перебування колись там мешканців – маленький ставочок прямокутної форми, ділянка дерев, традиційно не властивих цій місцевості. Все це було не так давно – за передреволюційних часів, а що вже казати про топонімічні свідчення 200 з лишком років? Навіть і топоніми зникли. Та й ліс вже став не той. Колись він був дійсно дрімучим, складаючись із велетенських дубів – дерев первісного лісу. Їх давно вже немає. Тепер маємо ліси другої, навіть третьої генерації. З первісних дерев знаю тільки два дуби: один на терені Харківського лісництва (вік приблизно 800-900 років), другий в Семенівці (600-700 років). Майже все поросло травною забуття, але ставити крапку не варто. Є надія на людську пам'ять: можливо, хто з мешканців Деркачів чув і може показати, де були зазначені місця – "Гужвинське" і "Земборське".

Хай ми ще не маємо вірогідних відомостей щодо місць, про які мовилось, але найімовірніше, що це хутори Лугове (Лужок) і вже тепер не існуючий хутір Окопський та ділянка лісу навпроти одного з них.

Повністю поділяю пропозицію Анатолія Гавриленка про встановлення меморіального знаку, що відзначав би перебування тут Г. С. Сковорода. Гадаю, що найбільш придатним місцем для цього є територія колишнього хутора Лугове (Лужок), ближче до лісу. Те, що Лужок адміністративно належить до Малої Данилівки і знак повинен бути саме тут, не повинно дратувати деркачівську районну адміністрацію. Сама місцевість закликає до компромісу – межа між двома населеними пунктами, і обидві адміністрації повинні разом виділити кошти для спорудження цього знаку на пайових засадах. Дуже добре вписався б у ландшафт необтесаний природний камінь з викарбуваним текстом приблизно такого змісту: "У цій місцевості в 60-70 р. XVIII ст. перебував Г. С. Сковорода". Пам'ятний знак, що освятив би визначне місце "сродної душі", облюбоване великим філософом, світлу пам'ять про нього. Він став би дійовим засобом патріотичного виховання молоді, окрасою краю, місцем паломництва туристів і всіх шанувальників народного улюбленця, кого світ ловив, але не спіймав.

Список використаних джерел

1. Данилевский Г. П. Григорий Саввич Сковорода (с 1722 по 1794 г.) // Данилевский Г. П. Украинская старина. – СПб., 1866. – С. 1-96
2. Ніженець А. М. На зламі двох світів: розвідка про Г. С. Сковороду і Харківський колегіум. – Х.: Прапор, 1970. – 208 с.
3. Сковорода Григорій. Зібрання творів у 2-х томах. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 1 – 531 с.
4. Сковорода Григорій. Зібрання творів у 2-х томах. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 2 – 574 с.

Стаття надійшла до редакції 15 жовтня 2012 року